

4. Тэпман Л.Н. Риски в экономике: учеб. пособие для вузов / Л.Н. Тэпман; под ред. проф. А. Швандара. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 380 с.

5. Сулим М.В. Моделювання інвестиційних проєктів в умовах нечіткої інформації / М.В. Сулим // Вісник Львів. комерц. акад.: [зб. наук. пр.]. – Серія економічна. – Вип. 25. – Львів: Вид.-во Львів. комерц. акад., 2007.

6. Сороківська М.В. Напрями удосконалення управління ризиками інвестиційної діяльності страхових компаній / М.В. Сороківська // Вісн. Львів. комерц. акад.: [зб. наук. пр.]. – Серія економічна. Вип. 33. – Львів: Вид.-во Львів. комерц. акад., 2010. – С. 255–259.

7. Україна. Закон. Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 4 жовтня 2001 р. № 2745 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 7.

УДК [65.012.8:33(477)]+[658.5.012.7:336]

Н.В. Наконечна

НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ В КОНТЕКСТІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розкрито способи проведення нелегальних фінансових операцій, наводиться перелік перешкод для зменшення рівня тінізації економіки України. Розглянуто перспективи використання фінансового контролінгу в посиленні фінансової безпеки.

Ключові слова: фінансова безпека держави, фінансовий контролінг.

Раскрыты способы проведения нелегальных финансовых операций, приводится перечень препятствий для уменьшения уровня тенизации экономики Украины. Рассмотрены перспективы использования финансового контроллинга в усилении финансовой безопасности.

Ключевые слова: финансовая безопасность государства, финансовый контроллинг.

The methods of realization of illegal financial operations are exposed in the article; a list of obstacles for diminution of tenization level of economy of Ukraine is produced. The prospects of financial controlling application for strengthening financial security are considered.

Key words: financial security of the state, financial controlling.

Постановка проблеми. Розвиток «тіньової» економіки є складною та масштабною проблемою посттрансформаційного періоду. За оцінками експертів, 50–60% фінансового капіталу в Україні має нелегальне походження, а неофіційний позабанківський обіг становить близько 10 млрд дол. США. Ця проблема стосується як економічної,

так і соціальної безпеки України та вимагає всестороннього державного регулювання. Серед основних чинників зростання обсягів «тіньового» сектора економіки виокремлюють: соціально-економічну кризу в країні; нечіткість і непослідовність соціально-економічних реформ; недосконалість фіскальної політики держави; відсутність стабільного законодавства з регламентування економічної діяльності; корумпованість державних службовців та ін.

Стан дослідження. Дослідженням формування та розвитку поняття «фінансового контролінгу» займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Ю. Яковлев, О. Портна, Т. Калайтан, С. Івахненко, О. Мелих, М. Мельник, А. Орлов, М. Пушкар, О. Сафаров, Н. Собкова, О. Терещенко, С. Фалько, Д. Хан, А. Градов, представники німецької економічної школи – І. Вебер, Г. Кюппер, П. Хорват, К. Штайнле та американської школи контролінгу – Р. Ентоні, Р. Хілтон, Р. Каплан, Ч. Хорнгрен. Проте залишається багато суперечностей, пов'язаних як з трактуванням суті фінансового контролінгу, так і методів його використання у практиці національного господарювання.

Мета дослідження. Вагомий доробок зарубіжних і вітчизняних вчених не заперечує доцільності подальших досліджень впливу інструментів фінансового моніторингу на удосконалення системи забезпечення фінансової безпеки, економічне зростання та посилення національної конкурентоспроможності як важливого напрямку зміцнення економічної безпеки України.

Виклад основних положень. Найпоширенішими способами нелегального експорту капіталів і фінансового шахрайства, на думку науковців, є: 1) неповернення коштів закордонними партнерами і переказ їх на спеціальні зарубіжні рахунки; 2) угоди з неплатоспроможними іноземними партнерами (шахраями, банкрутами тощо), змова з ними про поділ грошей тощо (рис. 1).

Тіньовий сектор існує у всіх країнах, але в Україні його розміри є особливо значними. Він достатньо різноманітний, важко піддається узагальненню і порівнянню. В Україні присутні загальні риси нелегальної економічної діяльності, проте окремі чинники ілєгалізації є відмінними, характерними лише для специфічних національних умов (рис. 2). Перебуваючи на посттрансформаційному етапі розвитку, українська економіка наділена й характеристиками, притаманними транзитивним економікам. Зокрема, зумовлена історичними обставинами, відсутністю протягом тривалого часу реального власника, руйнуванням системи правових інститутів, укоріненням неформальних стандартів поведінки.

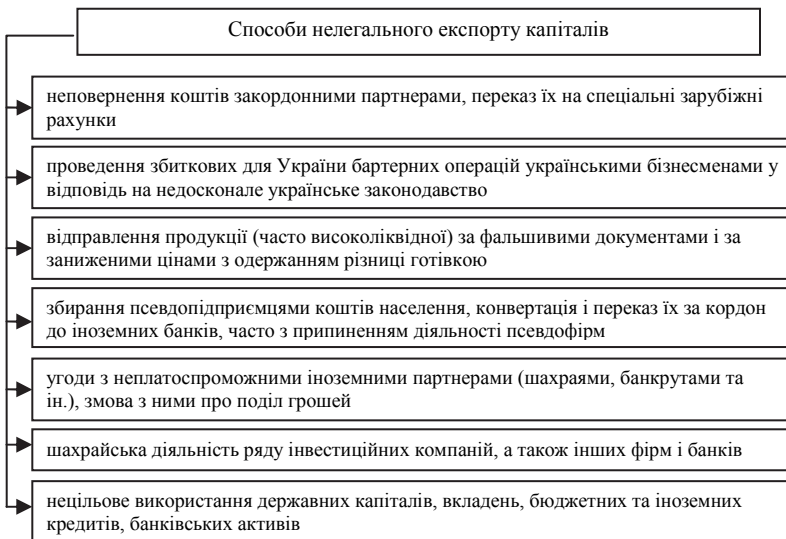

Рис. 1. Способи проведення нелегальних фінансових операцій

Диспропорції національної економіки, що безпосередньо пов'язані з нелегітимним первісним нагромадженням капіталу, вагомим рівнем тіньового сектора економіки та корупції, знижують рівень економічної безпеки, як у коротко-, так і довгостроковому періоді, тому обумовлюють необхідність їх моніторингу, виявлення основних чинників і факторів та врахування при розробці моделі соціально-економічного розвитку [1, с. 441].

Протягом усього періоду ринкових перетворень в Україні становлення ефективної податкової системи характеризувалося відсутністю порозуміння між державою і платниками податків. Цей процес проходив одночасно із поглибленням економічної кризи, коли проблеми надходження коштів до бюджету особливо загострюються. Зі зменшенням обсягів виробництва державні видатки збільшуються у номінальній та реальній формах, спричиняючи дефіцит бюджету і зростання податкового навантаження.

Як результат, податкова система України трансформувалася не стосовно потреб економічного розвитку, а навпаки, – потреб надмірного державного споживання.

Рис. 2. Універсальні та національні чинники ілєгалізації економіки [1]

Відмінності впливу держави на тіньову економіку розкриваються через застосування адміністративних та економічних методів. Економічні методи (зокрема удосконалення податкового та трудового законодавства, системи соціального захисту населення, підготовки та перепідготовки кадрів) будуть дієвішими для тіньових підприємців та самозайнятих. Це дає можливість підтримати легальну діяльність національних виробників, і карно-адміністративні методи тут будуть менш дієвими. Розглядаючи методологічні підходи, наголосимо, що покращення нормативно-правової бази є пріоритетнішим порівняно із застосуванням адміністративних покарань. Йдеться не лише про інституціональні реформи, а про комплексний підхід до формування конкурентного середовища та забезпечення умов розвитку підприємництва. В окремих ситуаціях є необхідною саме жорсткість законодавчих норм для боротьби з тіньовими методами економічної діяльності, зокрема, кримінальні порушення законодавства, корупція.

На сучасному етапі карно-адміністративні заходи боротьби з тінізацією економіки не дають належних позитивних результатів. За міжнародним рейтингом Doing Business 2010, умови для ведення біз-

несу в Україні – одні з найгірших у світі (142-ге місце серед 183 країн). Сусідами по рейтингу України є Гондурас, Гамбія, Сирія та Філіппіни. У своєму регіоні – Східній Європі та Центральній Азії – Україна за легкістю ведення бізнесу випереджає тільки Узбекистан та Таджикистан, посідаючи 25 місце із 27. Найскладніше у країні отримати дозволи на будівництво (181 місце із 183); сплатити податки (181 місце із 183); закрити бізнес (145 місце); вести зовнішньоекономічну діяльність (139 місце). Порівняно легко отримати кредит (30 місце) та забезпечити виконання контрактів (43 місце).

Особливо високим є показник тривалості часу, який витрачає компанія на сплату податків в Україні, хоча поступово ситуація починає покращуватись. За оцінками Міжнародної фінансової корпорації, які надані в звітах Doing Business, час на сплату податків в Україні на 2011 р. скоротився більш ніж удвічі (оцінка Doing Business 2008, становить 2085 год, а Doing Business 2010 – 736 год), що понад удвічі перевищує час, який витрачається на аналогічні процедури в країнах Східної Європи та Середньої Азії.

Аналіз податкового законодавства, бухгалтерських процедур, підготовки податкових звітів і процедур оплати податків та зборів, проведений МФК в Україні в 2007 р., показав, що в середньому компанія витрачала 1137 годин на різні операції, пов'язані з обліком та сплатою податків [2].

За даними звіту «Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?» [3], найбільшими регуляторними перешкодами для розвитку підприємницького середовища та інвестиційного клімату України є: система оподаткування, процедури видачі дозволів, державного контролю та технічного регулювання. Регуляторне середовище є особливо обтяжливим для малих та середніх підприємств (рис. 3.).

У звіті зазначено, що за останні п'ять років була прийнята низка законів, постанов і регуляторних актів, покликаних покращити ситуацію, але впроваджуються вони надто повільно [4, с. 26].

Як бачимо з рис. 3, результати оцінок міжнародних рейтингових агенств суттєво не відрізняються, а серед «лідерів» – перешкоди систем оподаткування та дозвільних процедур.

Податкова політика в Україні часто передбачає надання пільгового режиму, що спричиняє спотворення умов конкуренції і є потужним стимулом тінізації економічних відносин. За інформацією Рахункової палати, пільги із платежів до бюджету в Україні становлять 46,8 млрд грн.

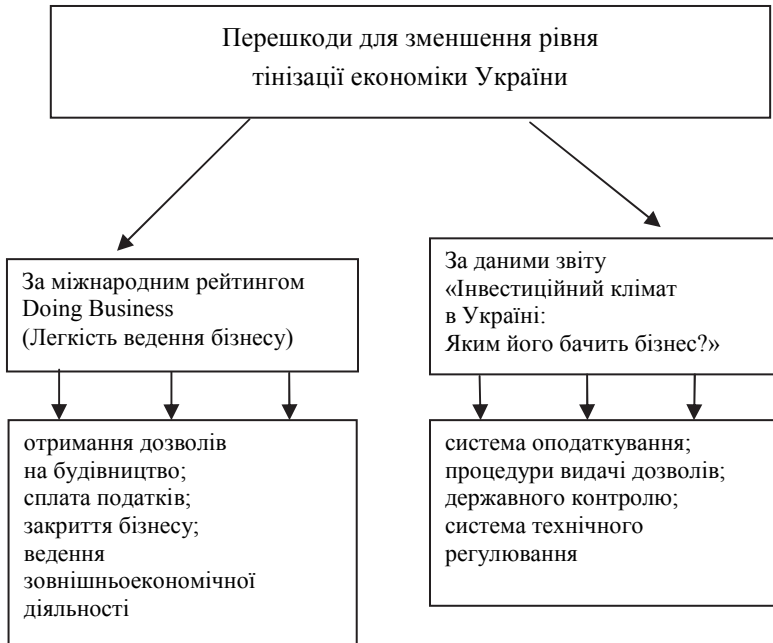

Рис. 3. Чинники поглиблення тінізації економіки України в 2010 р. за оцінками міжнародних рейтингів

Для посилення детінізації економіки слід проводити послідовнішу державну політику, яка б законодавчо гарантувала недоторканність легалізованого капіталу некримінального походження. Офіційні показники (що розраховуються Державним комітетом статистики) рівня тіньової економіки України за 2001–2009 роки представлені на рис. 4.

Україну у 2001 р. було віднесено до «чорного списку» ФАТФ, до якого входять країни, що не співпрацюють з іншими країнами у напрямі мінімізації обсягів «відмивання» коштів (туди також потрапили Багамські острови, Домініка, Ізраїль, Кайманові острови, Острови Кука, Ліван, Ліхтенштейн, Маршалові острови, Науру, Панама, Росія, Сент-Кітс і Невіс, острови Сент-Вінсент і Гренадіни, Філіппіни, Єгипет, Гватемала, Угорщина, Індонезія, М'янма, Нігерія, Гренада).

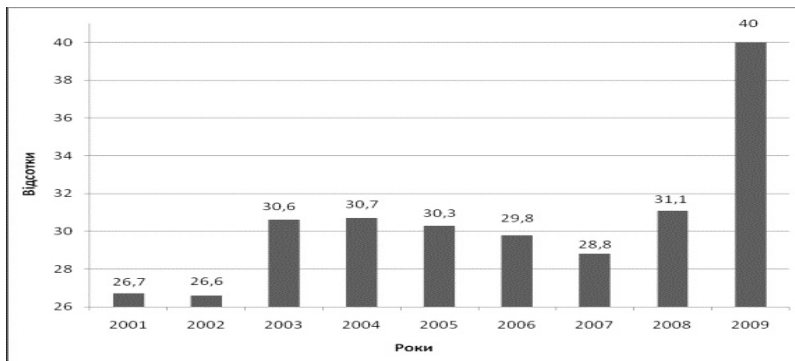

Рис. 4. Інтегральний коефіцієнт тіньової економіки в Україні за 2001–2009 рр., % від ВВП

Джерело: [5; 6].

Наша країна була внесена у цей список за недотримання рекомендацій ФАТФ, зокрема: а) обов'язковий моніторинг усіх фінансових систем; б) прийняття законів з регулювання фінансових інститутів; в) надання фінансової звітності з підозрілих фінансових операцій; г) співпраця фінансового сектора з відповідними органами для перешкоджання відмиванню коштів; д) відсутність фіктивних компаній; е) прозорість у встановленні власників компаній, спрощення процесу визначення керівництва компаній; є) унеможливлення відмивання грошей злочинними угрупованнями; ж) наявність законів з регулювання обміну інформацією з міжнародними організаціями; з) вжиття адекватних заходів покарання за порушення законодавства [7, с. 17–23]. Такі рекомендації перегукуються з пропозиціями запровадження системи фінансового контролю та його функціями в системі зміцнення фінансової безпеки.

Більшість держав прийняла усі рекомендації ФАТФ, вжила заходів для якнайшвидшого їх виключення з «чорного списку» (позитивний ефект від запровадження рекомендацій спостерігався не лише для учасників ФАТФ, але й для національних економік країн цього списку). При цьому наголосимо, що лише до двох країн були застосовані повторні санкції (так звані контрзаходи) за невиконання рекомендацій (у 2001 р. до Науру та у 2002 р. – до України). Підставою для виключення України з «чорного списку» стало прийняття Верховною Радою

України Законів України: «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» (24.12.2002 р.); «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу України» (16.01.2003 р.); «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використання банків та інших фінансових установ з метою легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом» (06.02.2003 р.), а також прийняття постанови КМУ «Про утворення у складі Міністерства фінансів України Державного департаменту фінансового моніторингу» (10.01.2002 р.) та затверджені постановою уряду «Програми протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2003 р. (29.01.2003 р.) [8]. Проте, вказані кроки виявились недостатньо ефективними і мають характер швидше мінімізації загострення суперечностей між Україною та країнами-членами ФАТФ, а не системною програмою зі зниження рівня тінізації економіки [1, с. 441–442].

Дотримуючись рекомендацій, щоб не потрапити до списку FATF, в Україні запроваджують заходи, які унеможливають використання банківського сектора для відмивання коштів. Згідно з вимогами FATF до обов'язковості ідентифікації клієнтів в Україні заборонено відкривати кодовані валютні рахунки. Водночас, у Кримінальному кодексі України (набув чинності з 01.09.2001 р.) міститься набагато ширший перелік предикативних злочинів, доходи від яких можуть бути предметом розслідувань у справах про відмивання коштів.

Основою розвитку ефективного механізму протидії відмиванню коштів, отриманих незаконним шляхом, повинно стати виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом або фінансуванню тероризму» (28.11.2002 р.).

Загалом у контексті проблеми зменшення обсягів тіньового сектора в Україні необхідно продовжити комплекс реформ у податковій сфері, при цьому основна увага має бути приділена таким напрямкам: підвищенню прозорості оподаткування, належному контролю операцій органів державного управління; створенню правового механізму та інфраструктури з протидії відмиванню нелегальних коштів і поверненню незаконно вивезених з України капіталів; зміцненню методів управління у державному секторі [9, с. 99–100].

Подібні перешкоди веденню економічної діяльності стають передумовами переходу суб'єктів підприємництва «в тінь». Дуже часто така іллегальна діяльність супроводжується зміною якості економічної

злочинності – на криміналізацію економічної системи. Реальністю українського економічного життя все ще є кримінальна поведінка великої кількості суб'єктів господарювання.

На сучасному етапі важливо не допускати поглиблення цього сектора іллегальної діяльності. Початок такої протидії запроваджений прийняттям комплексу заходів Державної програми детінізації економіки на 2001-2004 рр. Наступним кроком стало введення в дію інших законів з боротьби з нелегальною діяльністю, проте не можна вважати таку систему завершеною – вона потребує постійного вдосконалення та оновлення, з урахуванням нових викликів. Лише за системно-комплексного підходу до детінізації економіки – зі створенням єдиної системи правових, організаційно-економічних, суспільно-інформаційних, регулювальних державних заходів – можна досягти ефективної протидії тінізації суспільно-економічних відносин. Світовий досвід підтверджує ключову роль держави на трансформаційних етапах розвитку суспільства, зокрема при створенні фундаменту сучасної економічної системи країн Заходу. Визначальна роль у ситуації постртрансформаційної кризи належить державі, обов'язок якої – сприяти реалізації конкурентних переваг національного виробництва шляхом зміцнення податкової системи, вдосконалення законодавства, спрямованого на детінізацію економіки України. Для розробки ефективної системи протидії злочинній економічній діяльності необхідно бути обізнаним з її основними методами та підходами (див. табл.).

Таблиця

Систематизація способів уникнення сплати податків

№ з/п	Спосіб	Суть здійснення
1	2	3
1.	Незаконне переведення в готівку коштів через фіктивні фірми і кореспондентські рахунки	Завищення витрат на придбання товарів чи послуг з подальшим перерахуванням грошей фірмі, що їх конвертує
2.	Відшкодування ПДВ через фіктивну фірму	Використання фіктивної фірми для одержання від неї фальсифікованих податкових документів про сплату зазначеного податку
3.	Ухилення від сплати акцизного збору та ПДВ	Фальсифікація реальної вартості товарів під час їх ввезення на територію України

Продовження таблиці

1	2	3
4.	Ухилення від сплати заборгованості з використанням вексельних розрахунків	Підприємство-боржник зі сплати податків у бюджет розраховується з фірмами-постачальниками сировини векселями, які подаються в банк, що гарантує їх оплату. Фірма-постачальник звертається в банк з вимогою про оплату вексельної суми. Банк сплачує зазначену векселями суму. Гроші використовуються на погашення зустрічних взаємних вимог банку до підприємства і навпаки
5.	Уникнення сплати податків / обов'язкових платежів через операції з поступлення боргу	Валюта надходить від нерезидента згідно з договором про зниження боргу з банком-кредитором не на розрахунковий рахунок підприємства-боржника, а до іноземної фірми
6.	Ухилення від сплати податків через використання кредитних рахунків комерційних банків	Підприємства-боржники зі сплати податку, відкривши два і більше валютних рахунків, використовують кошти для здійснення розрахунків, пов'язаних з веденням своєї господарської діяльності, замість спрямування коштів на погашення заборгованості зі сплати податків
7.	Ухилення від оподаткування прибутків, одержаних резидентом України від розміщення коштів за кордоном	Резидент України вступає у змову з нерезидентом і укладає угоду, предметом якої є придбання товарів, надання фіктивних послуг. Сума такої фіктивної угоди виводиться з оподаткування
8.	Оформлення документів на купівлю товарів за завищеними цінами через фіктивну фірму	Підприємство через зв'язок з керівництвом підприємств-виробників, купує товарно-матеріальні цінності за завищеними цінами і зберігає їх без оприбуткування
9.	Використанням офшорних зон для ухилення від сплати податків (бартерні та вексельні операції, операції з цінними паперами, транзитна торгівля)	Ґрунтується на принципі податкового законодавства, за яким обов'язковому оподаткуванню підлягають прибутки, джерело яких знаходиться на території держави. Якщо джерело прибутку знаходиться за кордоном, цей прибуток виключається зі сфери податкової відповідальності в цій юрисдикції, а операції виводяться з оподаткування

Складено за: [10].

Для припинення окремих тіньових схем і обмеження тіньової економіки варто вжити таких заходів:

1) передбачити формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними. Ця інформація передається підрозділами оподаткування юридичних осіб підрозділам ведення податкової звітності. Підрозділи оподаткування юридичних осіб повинні формувати реєстри платників, які заявили до відшкодування суми податку понад 100 тис. грн.;

2) встановити мінімальні ціни на високоліквідні імпорتنі товари (насамперед підакцизні) для розрахунків і сплати податків;

3) запровадити моніторинг за внутрішніми цінами холдингових компаній з метою недопущення реалізації тіньових сум з переведенням грошей за кордон;

4) запровадити систему регресивно-прогресивного оподаткування, що збільшується від зменшення бази оподаткування і, навпаки, знижується, якщо результати діяльності покращуються. За таких умов легалізація доходів призведе до наповнення бюджету [10, с. 15].

Зважаючи на іноземний та вітчизняний досвід запровадження заходів з протидії іллегалізації економіки, можна запропонувати шляхи застосування принципів фінансового моніторингу в мінімізації тіньового сектора української економіки.

Функції валютного контролю через співпрацю національного банку, митної служби, міністерства фінансів та інших органів виконавчої влади розглядалися у сфері зміцнення фінансової безпеки та валютного регулювання. Оскільки серед заходів фінансового контролю є регуляторний моніторинг припливу і відтоку капіталу, аналіз варіантів залучення коштів та позик, регулювання розподілу та перерозподілу коштів, аналіз інвестиційних пропозицій, доречним буде застосування цих функцій у системі протидії іллегалізації економіки (рис. 5).

Для системи фінансового контролю відкриваються широкі перспективи використання свого інструментарію у посиленні фінансової безпеки. Заходами фінансового контролю необхідно охопити такі елементи системи забезпечення фінансової безпеки, як наявність концепції забезпечення фінансової безпеки України та визначення її стратегії і тактики; законність функціонування цієї системи та її спрямованість на захист інтересів на усіх рівнях ієрархії управління економікою.

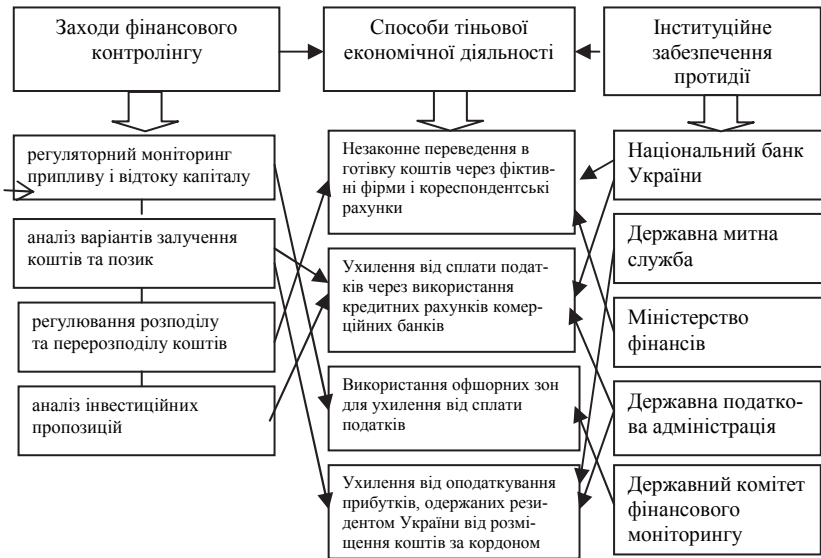

Рис. 5. Застосування принципів фінансового контролінгу у вирішенні проблем ілєгалізації економіки

Висновки. Для зміцнення економічної безпеки в окремих секторах фінансової сфери України варто запровадити розробку і впровадження Концепції фінансової безпеки України; забезпечення вчасного та узгодженого прийняття Державного бюджету; створення ефективної системи контролю за використанням бюджетних коштів; посилення платіжної дисципліни суб'єктів господарювання; припинення «втечі» українського капіталу за кордон; налагодження ефективного державного контролю за здійсненням валютних операцій.

Застосування різноманітних підходів (адміністративного, економічного, правового) до вироблення комплексної системи протидії тінізації економіки дасть змогу значно знизити її рівень в Україні, а використання механізмів фінансового контролінгу посилить заходи боротьби з нелегальною економічною діяльністю у фінансовій сфері.

1. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.

2. IFC (2009c) The Costs of Tax Compliance in Ukraine // Investment Climate Advisory Service. The World Bank Group. – Kyiv.

3. IFC (2009a) «Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?», Міжнародна фінансова корпорація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_ICreport_2009_\\$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_ICreport_2009_$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf).
4. Вплив торговельної політики на людський розвиток. – К.: ПРООН, 2011. – 46 с.
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980. – Заголовок з екрану (актуально на 12.09.2011 р.).
6. Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 року. – Вип. 10. – Міністерство економіки України, департамент макроекономіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/>.
7. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму: навч. посібник / [С.Г. Гуржій, С.М. Ключке, В.М. Кірсанов та ін.]; Держ. ком. Фін. Моніторингу України. – К.: Такі справи, 2008. – 560 с.
8. Державний комітет фінансового моніторингу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sdfm.gov.ua.
9. Логвиненко М. Проблеми детінізації економіки в умовах нової економіко-правової політики / М. Логвиненко // Право України. – 2005. – № 7. – С. 97–100.
10. Квасов С.А. Організаційно-економічний механізм виявлення та попередження тіньової діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / С.А. Квасов // Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. – К., 2005.

УДК 658.15:332.12 (477.64)

Н.М. Проскуріна,
Ю.В. Домашенко

ФІКТИВНЕ БАНКРУТСТВО ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВА

Висвітлюється проблема фіктивного банкрутства промислових підприємств України. Проаналізовано причини та наслідки фіктивного банкрутства, характерні для вітчизняних підприємств. Визначено вплив даного явища на економічну безпеку підприємства.

Ключові слова: банкрутство, зловживання, економічна безпека, фінансово неспроможне підприємство, фіктивне банкрутство.

Освещаются проблемы фиктивного банкротства промышленных предприятий Украины. Проанализированы причины и последствия фиктивного банкротства, свойственные отечественным предприятиям. Определено влияние данного явления на экономическую безопасность предприятия.

Ключевые слова: банкротство, злоупотребление, экономическая безопасность, финансово несостоятельное предприятие, фиктивное банкротство.